

Boštjan Kerbler in Barbara Černič Mali

Bivanje starejših ljudi in prilagajanje grajenega okolja za funkcionalno ovirane

– štiri desetletja raziskovanja na Urbanističnem inštitutu Republike Slovenije

POVZETEK

Bivanje starejših ljudi in prilagajanje grajenega okolja za funkcionalno ovirane sta že od sedemdesetih let 20. stoletja osrednji tematiki raziskovanja na Urbanističnem inštitutu Republike Slovenije. V članku so po obdobjih predstavljene raziskave Inštituta s tega področja, nekatera njihova najpomembnejša spoznanja in publikacije, v katerih so ta spoznanja prikazana.

Ključne besede: bivalna okolja za starejše, načrtovanje in prilagajanje bivalnega okolja, funkcionalna oviranost, dostopnost, raziskave

AVTORJA

Dr. Boštjan Kerbler je raziskovalec na Urbanističnem inštitutu Republike Slovenije. Ukvarja se z bivalnimi okolji za starejše in funkcionalno ovirane ljudi. Na Katedri za infrastrukturo in management nepremičnin je nosilec predmeta Alternativne oblike bivanja za starejše. Predava tudi na Univerzi za tretje življenjsko obdobje.

Mag. Barbara Černič Mali se na Urbanističnem inštitutu RS ukvarja z raziskavami politik in ukrepov za prilagajanje demografskim spremembam na področjih stanovanjske oskrbe, inovativnih oblik oskrbe za starejše in dostopnosti do storitev.

ABSTRACT

Living conditions of the elderly and the adaptation of the built-environment for functionally impaired persons - four decades of research at the Urban Planning Institute of the Republic of Slovenia

Living conditions of the elderly and the adaptation of the built-environment for functionally impaired persons have been the main themes of research at the Urban Planning Institute of the Republic of Slovenia since the 1970s. The article presents, by period, the Institute's research activities in this field and highlights some of most important findings and publications in which these are presented.

Key words: living environment for the elderly, planning and adaptation of the living environment, functional disability, accessibility, research

AUTHORS

Dr. Boštjan Kerbler is a researcher at the Urban Planning Institute of the Republic of Slovenia. His research focus includes living environments of the elderly and functionally impaired. At the Department of Infrastructure and Real Estate Management,

he lectures on the topic *Alternative Forms of Housing for the Elderly*. He also lectures at the *Third Age University*.

Mag. Barbara Černič Mali specialises, at the *Urban Planning Institute of the Republic of Slovenia*, in the research of policies and measures necessary for adaptation to demographic changes in the fields of housing, innovative services in the care for the elderly and the accessibility of these services.

1 UVOD

Urbanistični inštitut Republike Slovenije (UIRS) namenja tematiki načrtovanja in prilagajanja grajenega okolja za funkcionalno ovirane ljudi in problematiki bivanja starejših prebivalcev posebno skrb že vse od sredine sedemdesetih let prejšnjega stoletja, torej že več kakor štiri desetletja. Ledino na tem področju je orala arhitektka Marija Vovk, ki je na Inštitut prinesla izkušnje, pridobljene v petih letih študija in raziskovalnega dela na Švedskem in Finskem. Po njeni upokojitvi se na Inštitutu raziskovanje na tem področju nadaljuje. V članku so prikazane raziskave s tega področja, nekatera njihova spoznanja in publikacije, v katerih so bila objavljena. Poudarek je na zadnjem obdobju raziskovalnega dela (po letu 2010), kjer so glavne ugotovitve in spoznanja tudi natančneje opisani.

2 RAZISKAVE URBANISTIČNEGA INŠTITUTA RS DO LETA 2000¹

Dve poglavitni temi, s katerima se je Marija Vovk ukvarjala vso svojo kariero, sta bili stanovanjska problematika starejših ljudi oziroma značilnih skupin prebivalstva in odpravljanje ovir grajenega okolja v korist funkcionalno oviranih ljudi. Na področju grajenih in arhitekturnih ovir, ki funkcionalno prizadetim ljudem preprečujejo vključevanje v vsakdanje življenje, sta skupaj s prof. dr. Zdravkom Neumanom s takratnega Zavoda za rehabilitacijo invalidov že leta 1975 pripravila knjižico z naslovom *Premagovanje arhitektonskih ovir za telesno prizadete osebe* (Neuman idr., 1975).

Ob mednarodnem letu invalidov 1981, ki ga je razglasila Generalna skupščina OZN, se je na Inštitutu pod naslovom *Vključevanje funkcionalno oviranih ljudi v življenjsko okolje* začela izvajati obsežna štiriletna raziskovalna naloga, ki sta jo financirali Raziskovalna skupnost Slovenije in Zveza stanovanjskih skupnosti. Prva študija *Vključevanje funkcionalno oviranih ljudi v življenjsko okolje* (Vovk idr., 1981) je plod multidisciplinarnega dela, saj obravnava problematiko telesno prizadetih ljudi pri vključevanju v družbo in delo preko grajenega okolja z raznih vidikov: demografsko-statističnega, zdravstveno-rehabilitacijskega, sociološkega, psihološkega, urbanistično-arhitekturnega, pravnega in ekonomskega. Za primerjavo so opisana prizadevanja in ukrepi nekaterih razvitejših držav. Sklepne ugotovitve utemeljujejo nujnost zastavljenih raziskav, podajajo program nadaljnega dela s konkretnimi predlogi, faznost ukrepanja in zahtevo po čim širšem osveščanju družbe.

¹ Poglavje o raziskavah do leta 2000 je delno povzeto po preglednem članku *Načrtovanje za značilne skupine prebivalstva* avtorice Marije Vovk, ki je bil objavljen v treh nadaljevalnih v reviji *Urbani izziv*, 1989, št. 10; 1990, št. 11; in 1990, št. 12, 13.

Druga raziskovalna naloga (Vovk, 1982a) ima ožjo usmeritev in predstavlja vključevanje telesno prizadetih ljudi v stanovanjsko okolje. Tu so z besedo in risbo podane smernice za dva tipa stanovanj. Prvi tip – stanovanje za vsakogar razen za najhuje telesno prizadetega – naj bi bil osvojen za večino usmerjene stanovanjske gradnje. Po površini ni večji, le smotrno mora biti načrtovan s poznavanjem projektanta o potrebah in merah ne le idealnega človeka. Drugi tip – takšna stanovanja se gradijo glede na dejanske potrebe – je invalidsko stanovanje, ki mora biti načrtovano tako, da je dostopno in uporabno tudi za najhuje telesno prizadete osebe.

Tretje delo (Vovk idr., 1983) obravnava stanovanjsko problematiko starih ljudi. Ta skupina prebivalstva je prav tako v marsičem funkcionalno ovirana in potrebna pomoči. Prav zaradi tega je tu obravnavana splošna problematika starih ljudi, še posebej stanovanjska. Z medicinsko-psihološkega vidika je utemeljena potreba po vodenju lastnega gospodinjstva čim dlje, seveda v ustreznih razmerah in ob organizirani pomoči. V prilogi je prikazanih nekaj primerov upokojenskih stanovanj iz tuje literature.

Četrto delo, ki zaključuje večletni raziskovalni projekt, ima naslov *Vključevanje funkcionalno oviranih ljudi v urbano okolje* (Vovk, 1984). Prikazano je predvsem odpravljanje grajenih ovir v prometnem okolju in arhitekturi javnih stavb. Brošura vsebuje tudi podatke o ortopedskih pripomočkih in tipih invalidskih vozičkov.

Vse te raziskovalne naloge so bile Republiškememu komiteju za industrijo in gradbeništvo iztočno gradivo za triletno pripravo *Pravilnika o projektiranju objektov brez arhitektonskih ovir*, ki je izšel v Uradnem listu SRS, št. 48, leta 1987.

V naslednjih letih se je na Inštitutu ob Vovkovi oblikovala večja multidisciplinarna raziskovalna skupina, ki se je ukvarjala s temami, kot so načrtovanje stanovanj za značilne skupine prebivalcev, na primer za priseljence in funkcionalno ovirane, prenova v luči planiranja stanovanj za značilne skupine, zdravstveni vidiki načrtovanja naselij in podobno (Klemenčič-Zlodre idr., 1982; Vovk idr., 1983).

Tudi s terenskim preverjanjem dostopnosti in uporabnosti javnih objektov za funkcionalno ovirane ljudi smo se na Inštitutu začeli ukvarjati že v osemdesetih letih. Leta 1987 je Vovkova izdelala raziskovalno nalogo *Zdravstveni dom Ljubljana iz vidika dostopnosti in uporabnosti funkcionalno oviranih ljudi* (Vovk, 1987). Naloga prikazuje prostorsko razporejenost enot Zdravstvenega doma Ljubljana ter dostopnost in uporabnost teh objektov za ljudi, ki se težko gibljejo ali pa se gibljejo samo s pomočjo invalidskega vozička. Analiza, ki je bila opravljena na vsak objekt posebej na osnovi smernic za odpravljanje grajenih in arhitekturnih ovir, je takrat pokazala, da sta med 12 objekti le dva, ki sta dostopna funkcionalno oviranim ljudem. Z željo, da bi raziskovalno delo nadgradili in ga prenesli bližje dejanski uporabi, so sodelavci Inštituta pod vodstvom Vovkove Skupščini mesta Ljubljana predložili program dejanskih ukrepov za izboljšanje dostopnosti in predlog za izdelavo priročnika. *Priročnik za načrtovanje in prilagajanje grajenega okolja v korist funkcionalno oviranih ljudi* je izšel leta 1989 (Vovk, 1989).

Poleg reševanja problemov dostopnosti se je Vovkova intenzivno ukvarjala s stanovanjsko problematiko starejših nasploh, in sicer tako v domovih kakor v ostalih

oblikah bivanja. Že leta 1972 je pripravila prve normative za gradnjo in opremljanje domov. Vsebovali niso le suhoparnih števil, bili so zelo opisni in opremljeni s slikami, kasneje pa še številne študije s prikazi in z ovrednotenjem posameznih domov (Vovk idr., 1979; Vovk idr., 1980–1981; Vovk idr., 1981; Vovk, 1982b; Vovk, 1983).

Študije prilagajanja dostopnosti so bile izdelane tudi za posamezna mesta, v letu 1990 je bila zaključena naloga *Dostopnost in uporabnost grajenega okolja za funkcionalno ovirane ljudi v Kranju* (Vovk idr., 1990), nato še *Prilagajanje dostopnosti in uporabnosti grajenega okolja v Ljubljani v korist funkcionalno oviranih ljudi* (Vovk, 1991).

Tudi v letih po upokojitvi, npr. leta 1991, je Vovkova sodelovala pri številnih raziskavah Urbanističnega inštituta RS na področju dostopnosti in stanovanjske oskrbe za starejše. V letih 1993 in 1994 je bila posebna pozornost namenjena kriterijem. Delo je rezultiralo v poročilu *Urbanistični kriteriji, normativi in standardi za prostorsko planiranje in urbanistično načrtovanje v Republiki Sloveniji* (Ledinek idr., 1995).

Stanovanjske potrebe starejših so bile podrobneje analizirane tudi v raziskavi *Stanovanjska oskrba za potrebe starejših prebivalcev mesta Ljubljane* (Erjavec idr., 1994). V raziskavi je najprej predstavljena demografska slika Ljubljane z opozorilom na naraščajoči delež starejših, sledi analiza stanovanjske problematike starih ljudi v mestnem jedru, predstavljene so izkušnje nekaterih drugih evropskih držav, prikazana je ustrezna tipologija stanovanjskih možnosti z lokacijskimi smernicami, izdelana je analiza stanja v Sloveniji (zakonodaja, institucionalna struktura in financiranje) ter podani so predlogi in priporočila za izboljšanje. Raziskava poda tudi urbanistično-arhitekturne smernice za gradnjo novih stanovanjskih enot za starejše in za prenavo.

Za kvalitetno bivanje starejših v domačem okolju in ohranjanje samostojnosti pa ni pomembno le ustrezno opremljeno stanovanje, pač pa sta pomembna tudi lokacija in širše bivalno okolje. Če želimo starejšemu človeku olajšati življenje in ga čim dlje ohraniti v lastnem domu, mora biti bivalno okolje primerno. Pri oblikovanju neposrednega stanovanjskega okolja je treba doseči, da se star človek počuti varnega, da se lahko orientira, da mu je zunanji prostor udoben in uporaben, da mu nudi vse potrebne storitvene in rekreacijske možnosti ter da mu je dostopen tudi brez grajenih ovir. Posebno pozornost pomenu primerno urejenega in starejšim prijaznega odprtega prostora namenja raziskava *Starejši občani v prostoru: priporočila za krajinsko urbanistično načrtovanje* (Šuklje Erjavec idr., 1998).

3 RAZISKAVE URBANISTIČNEGA INŠTITUTA RS OD LETA 2000 DO 2010

Svoje plodno dolgoletno delo in prizadevanja sodelavcev Urbanističnega inštituta RS za okrepljeno skrb za bivalne pogoje starejših in funkcionalno oviranih je Vovkova sklenila leta 2000 s pripravo priročnika *Načrtovanje in prilagajanje grajenega okolja v korist funkcionalno oviranim ljudem* (Vovk, 2000). Priročnik daje praktične odgovore na večino vprašanj o graditvi prostorov brez arhitekturnih in grajenih ovir. Vsebuje predloge za odpravljanje ovir v stanovanjskih in nestanovanjskih

prostorih ter na javnih prostorih, med drugim tudi z vidika prometa. Na koncu je dodana priloga o osnovnih antropometričnih podatkih za funkcionalno ovirane ljudi različnih starosti in obeh spolov. Priročnik je namenjen širokemu krogu uporabnikov, še zlasti pa projektantom stavb in mestnih prostorov ter vsem vključenim v organizacijo gradnje.

V obdobju po upokojitvi Marije Vovk smo se na Urbanističnem inštitutu Republike Slovenije s tematiko bivanja starejših ukvarjali v številnih raziskavah. Prvo, ki nosi naslov *Stanovanjske potrebe upokojenцев in drugih starejših oseb*, je Inštitut izvajal skupaj s Fakulteto za družbene vede, financiral pa jo je Nekretnostni sklad pokojninskega in invalidskega zavarovanja. Raziskava je bila izvedena v obliki javnomnenjske ankete v dveh delih. Prvi del ankete, izveden po telefonu, je zajel prebivalce, ki so stari 50 let in več. Drugi del ankete je bil izveden po pošti in je zajel najemnike stanovanj, ki so v lasti nepremičninskega sklada. Celoten vzorec je zajel 2360 ljudi. Nameni raziskave so bili oceniti kakovost obstoječe stanovanjske ponudbe za upokojence in druge starejše ljudi, ugotoviti, kolikšno je povpraševanje po stanovanjih in kakšne so dejanske potrebe, ter ugotoviti, kakšne so potrebe in želje starejših ljudi po različnih oblikah bivanja in po raznih tipih stanovanj ter kakšne so potrebe po izboljšanju sedanjih bivalnih razmer. Razen problemov, povezanih z različnimi ovirami, ki otežujejo dostop do stanovanj oziroma objektov, je analiza kakovosti stanovanj in bivalnega okolja starejših ljudi presenetila s precej visoko stopnjo splošnega zadovoljstva s sedanjo stanovanjsko ponudbo. To pa ne pomeni, da je to področje zadovoljivo urejeno. Prevladujoče prepričanje anketirancev, na primer da so njihova stanovanja prilagojena potrebam starejših, po mnenju avtorjev ne odraža dejanskega stanja. Na osnovi ugotovitev iz raziskave so bila podana priporočila za oblikovanje ustrežnejših programov stanovanjske oskrbe za stare ljudi. Izsledki raziskave so leta 2002 izšli iz knjige *Stanovanjske potrebe upokojenцев in drugih starejših oseb* (Sendi idr., 2002).

V letih 2006 in 2007 je bil Inštitut vključen v mednarodni projekt *LivingAll – Free Movement and Equal Opportunities for All*. Njegov cilj je bil izboljšanje možnosti prostega gibanja in dostopa v realnem evropskem kontekstu odprtosti in dostopnosti do globalnega evropskega trga delovne sile za funkcionalno ovirane ljudi. V projektu so bile zbrane in klasificirane politike držav EU na področju dostopnosti ter oblikovane in predlagane smernice za izboljšanje nacionalnih in evropskih politik, ki se nanašajo na to področje. Rezultati so bili predstavljeni v poročilu *Compilation and classification of the national policies and action plans in Europe* (Garces idr., 2007).

Raziskovalna skupina je rezultate kasneje nadgradila v raziskovalni nalogi *Ukrepi za uresničevanje pravic invalidov do dostopa brez ovir* (številka projekta: L5-0012). Naročnika raziskave sta bila Agencija za raziskovalno dejavnost in Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo (Sendi idr., 2008). Spoznanja so objavljena v publikaciji *(Ne)dostopna Slovenija? Grajene in komunikacijske ovire, s katerimi se srečujejo invalidi* (Sendi idr., 2010).

Praktični del raziskave se je s finančno pomočjo Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije nadaljeval leta 2009 v projektni nalogi z naslovom

Ukrepi za uresničevanje pravic invalidov do dostopa brez ovir: inventarizacija obstoječih grajenih ovir v grajenem okolju in v pomembnih javnih objektih po Sloveniji (številka projekta: L5-2381). Glavni rezultati raziskave so bili popisni list za evidentiranje grajenih in komunikacijskih ovir, spletni vodnik za invalide, ki vsebuje informacije o (ne)dostopnosti popisanih objektov v javni rabi, in spletni forum za vnos pobud, opozoril ali podatkov o dostopnosti objektov v Sloveniji (Sendi idr., 2011, 2012, 2015).

Popisovanje objektov v javni rabi po zasnovani metodologiji in ozaveščanje o problematiki dostopnosti za funkcionalno ovirane sta se nadaljevala in se še nadaljujeta v okviru različnih projektov: projekt *ZMOREMO: Spodbujanje enakopravnosti in preprečevanje diskriminacije invalidov* (izvajal in financiral se je v okviru evropskega programa Progress, sofinanciralo ga je Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti), projekt *Dostopnost kulturne dediščine in njenih vsebin za osebe z oviranostmi v starem mestnem jedru Kranja*, ki ga je finančno podprla Mestna občina Kranj v okviru mednarodnega projekta *CLEAR – Cultural Values and Leisure Environments Accessible roundly for all* (Goršič idr., 2014), projekt *DOSTOPNOST do kulturne dediščine ranljivih skupin*, ki je potekal v sodelovanju s Slovenskim etnografskim muzejem in pod finančnim okriljem Evropskega socialnega sklada, ter projekt *Razširimo obzorja kulturnega*, ki je bil prav tako financiran v okviru istega evropskega sklada in voden s strani Beletrine (Tominc idr., 2014).

4 RAZISKAVE URBANISTIČNEGA INŠTITUTA RS PO LETU 2010

Po letu 2010 se je pričel na Inštitutu s tematiko bivanja starejših intenzivno ukvarjati dr. Boštjan Kerbler, ki nadaljuje uspešno delo Marije Vovk na tem področju. Njegova prva raziskava, ki se je končala leta 2011, je bila samostojna in je potekala v okviru dveletnega podoktorskega projekta z naslovom *Sistem oskrbe na daljavo za starejše ljudi* (številka projekta: Z5-2062). Za potrebe druge in tretje raziskave je oblikoval projektno skupino, ki so jo sestavljali dr. Richard Sendi in mag. Barbara Černič Mali z Urbanističnega inštituta RS ter dr. Maša Filipovič Hrast, dr. Srna Mandič in dr. Valentina Hlebec s Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani. Raziskava, ki je potekala med letoma 2014 in 2017, se je imenovala *Inovativna bivalna okolja za starejše ljudi v Sloveniji* (številka projekta: J5-6824), v letu 2017 pa se je pričela triletna raziskava *Model za kakovostno staranje v domačem bivalnem okolju v Sloveniji* (številka projekta: J5-8243). Vse tri omenjene raziskave pod vodstvom dr. Boštjana Kerblerja je financirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

4.1 SISTEM OSKRBE NA DALJAVO ZA STAREJŠE LJUDI

Raziskava je izhajala iz spoznanja, da je z razvojem informacijskih in komunikacijskih tehnologij (IKT) za starejše ljudi lahko oskrba na domu zagotovljena na daljavo – t. i. teleoskrba (ang. *telecare*). Pri tem so domača okolja uporabnikov urejena po konceptu pametnih domov (ang. *smart homes*) in s pomočjo senzorjev,

ki so vgrajeni v prostor, stalno spremljajo fizično in psihično stanje uporabnikov ter razmere v bivalnem okolju, vse podatke pa beležijo v oddaljenem informacijskem (nadzornem) centru. Če sistem zazna kakršenkoli odmik od običajnih vrednosti, se sproži alarm, operater pa glede na zaznano potrebo napoti k uporabniku ustrezno pomoč. Zbrani podatki nudijo tudi pomembne informacije pri zgodnjem odkrivanju poslabšanja zdravstvenega stanja posameznika in omogočajo razumevanje njegovih potreb. V okviru raziskave nas je zanimalo, kakšni so pogoji, zahteve in ovire za implementacijo te inovacije v sistem redne, splošno zagotovljene zdravstvene in socialne oskrbe starejših ljudi ter kakšna so stališča starejših v Sloveniji do tega inovativnega koncepta.

Rezultati so pokazali (Kerbler, 2012), da Slovenija pri uvajanju preučevane inovacije IKT za potrebe staranja domá močno zaostaja za drugimi razvitimi državami. V času izvedbe raziskave je imela namreč le najosnovnejšo storitev, podprto z IKT, t. i. varovalno-alarmni sistem, imenovan tudi »rdeči gumb« oziroma »SOS-gumb« (v strokovnih krogih je storitev znana kot »program Lifeline«). V slovenskem prostoru koncept oskrbe na daljavo ne zaživi:

1. ker ni izpolnjen glavni pogoj za integracijo inovacij v obstoječe sisteme v družbi, to je politična podpora, in sicer tako na državni kot na lokalni ravni;
2. ker prevladujejo parcialni interesi ter parcialno načrtovanje in delovanje na različnih področjih; v politiki, v zdravstveni in socialni stroki, na področju načrtovanja stanovanjskega varstva, gospodarstva (gospodarske družbe in podjetja) in zavarovalništva ter na različnih ravneh delovanja (lokalna in državna);
3. ker obstaja prevelika stopnja konformizma in premajhna angažiranost pri izražanju potreb/zahtev po raznolikih, naprednejših oblikah bivanja za starejše s strani nevladnih organizacij, ki zastopajo in združujejo starejše ljudi (društva, združenja in podobno), na vseh prostorskih ravneh (državni, regionalni, občinski in lokalni), in s strani posameznikov (starejši ljudje in neformalni skrbniki), zaradi česar tudi ni motiva za skupno, usklajeno delovanje navedenih akterjev, s tem pa tudi ni možnosti, da bi prišlo do zahteve po implementaciji inovacij IKT za potrebe staranja domá po načelu »od spodaj navzgor«.

Vendar ugotovljena premajhna angažiranost in prevelika stopnja konformizma še ne pomenita, da si starejši ljudje oskrbe na daljavo ne želijo ali da imajo do nje negativni odnos. Prav nasprotno. Rezultati anketiranja, ki smo ga opravili v okviru raziskave, so namreč pokazali, da imajo starejši ljudje pozitivni odnos do teleoskrbe (glej Kerbler, 2013). Skoraj 80 % vprašanih je odgovorilo, da si želijo imeti takšno storitev pri sebi doma, četudi do nje niso imeli povsem pozitivnih stališč. Da so starejši ljudje v tako visokem deležu naklonjeni oskrbi na daljavo s pomočjo IKT, čeprav so do tehnologij pogosto nezaupljivi, pripisujemo dejstvu, da smo pred začetkom anketiranja sodelujočim podrobno in na njim razumljiv način predstavili to storitev. Iz tega lahko sklepamo, da so (pravilno) informiranje/nagovarjanje in ozaveščanje potencialnih uporabnikov teleoskrbe ter razumevanje delovanja in uporabnosti te storitve ključnega pomena pri njenem sprejetju med uporabniki, kar lahko bistveno pripomore k njeni uspešni implementaciji v družbi.

4.2 INOVATIVNA BIVALNA OKOLJA ZA STAREJŠE LJUDI V SLOVENIJI

Ta raziskava je izhajala iz spoznanj, da je (1) za Slovenijo značilna visoka lastniška zasedenost stanovanj in da smo (2) pri nas v preteklosti razvijali predvsem institucionalno obliko stanovanjske oskrbe za starejše, ki je med vsemi oblikami stanovanjske oskrbe najdražja. V času priprave izhodišč za raziskavo so bila v zelo omejenem obsegu za starejše na voljo še najemniška in oskrbovana stanovanja, druge stanovanjske ponudbe pa skoraj ni bilo. Cilj raziskave je zato bil opredeliti inovativna bivalna okolja za starejše, ki bi ustrezala potrebam, željam in navadam starejših ljudi v Sloveniji in bi omogočala, da bi starejši čim dlje ostali aktivni člani družbe, hkrati pa bi bila finančno vzdržnejša za starejše ljudi in slovensko družbo nasploh.

Podatke smo pridobili z anketiranjem, v okviru katerega nas je zanimalo, kakšna so stališča starejših do različnih bivalnih okolij, in sicer do (1) znanih in že uveljavljenih oblik ter do (2) oblik, ki so v slovenskem okolju manj pogoste oziroma še niso prisotne. Med prve smo uvrstili domove za starejše, oskrbovana stanovanja, bivanje v obstoječem bivališču s podporo in bivanje v obstoječem bivališču z obiskovanjem dnevnega centra, med druge pa smo vključili tiste oblike bivanja, za katere smo menili, da bi bile primerne za implementacijo v slovenski prostor.

V svetu so namreč uveljavljeni raznoliki modeli stanovanjske oskrbe za starejše in tudi v Sloveniji imamo nekatere primere dobrih praks na tem področju. Vendar moramo biti pri prenosu in implementaciji teh inovacij previdni, saj ni nujno, da se izkažejo za uspešne tudi v drugih okoljih in pri vseh starostnih skupinah starejših ljudi. Zato smo izbrali sobivanje starejših v skupnosti, bivanje v večgeneracijski stanovanjski stavbi, gospodinjске skupnosti, bivanje z drugo družino ali posameznikom ter bivanje pri oskrbniški družini. Anketirancem smo vsako od naštetih oblik bivanja tudi na kratko predstavili.

Poleg vprašanj, povezanih s sprejemljivostjo naštetih oblik bivanja, nas je zanimalo še, kako sprejemljive bi bile za starejše tudi izbrane bivalne rešitve, ki omogočajo pridobitev dodatnih prihodkov iz lastništva nepremičnine, in sicer: oddaja dela stanovanja/hiše najemniku oziroma najemnikom, prodaja stanovanja/hiše in nakup manjšega stanovanja, prodaja stanovanja/hiše in najem neprofitnega stanovanja, najem posojila v zameno za hipoteko na stanovanje/hišo (t. i. obratna hipoteka), prodaja stanovanja/hiše v zameno za njeno doživljenjsko uporabo in izplačilo doživljenjske rente (t. i. prodaja in hkratni povratni najem/rentni odkup) ter prodaja z odloženim prenosom lastninske pravice. Vse predstavljene bivanjske rešitve smo anketirancem prav tako na kratko in na razumljiv način obrazložili.

V anketiranje so bila vključena še druga vprašanja, med njimi tudi takšna, ki so bila del raziskave *Stanovanjske potrebe upokojencev in drugih starejših oseb iz leta 2002* (glej Sendi idr., 2002). To nam je omogočilo primerjavo odgovorov in opazovanje sprememb v času. Gre za vprašanja, povezana z bivalnimi razmerami starejših; vprašanja, povezana z odnosom starejših do svojih nepremičnin, z njihovim zadovoljstvom s stanovanjem in z bivalnim okoljem, v katerem živijo, ter z navezanostjo na ožje (bivališče) in širše bivalno okolje (soseska oziroma okolje, v katerem živijo); vprašanja, povezana z morebitno preselitvijo; vprašanja

o ekonomskem stanju in zdravju anketiranih itd. Podobno kot leta 2002 je tudi ta raziskava pokazala, da je delež starejših, ki so lastniki stanovanj, celo nad slovenskim povprečjem – kar 98 % vprašanih je bilo namreč lastnikov nepremičnin, le 2 % jih je bilo najemnikov. Lastniki so v 72,5 % živeli v hišah, preostalih 24,5 % pa je prebivalo v stanovanjih.

Podrobnejši rezultati bivalnih razmer so razkrili nekatere ugotovitve, ki že nakazujejo probleme, s katerimi se bo v prihodnje soočila slovenska družba. Kar 84 % tistih, ki so živeli v stanovanju, je bivalo v nadstropju, 70 % v zgradbi brez dvigala. Skoraj 80 % starejših je navedlo, da živijo v bivališču s kvadraturto več kot 50 kvadratnih metrov, nekaj manj kot 92 % jih živi v bivališčih z vsaj dvema sobama. Več kot dve tretjini jih je živelo v eno- ali dvočlanskem gospodinjstvu, skoraj štiri desetine v gospodinjstvih z manj kot tisoč evri mesečnega prihodka. Na vprašanje, kako shajajo s prihodki gospodinjstva, je skoraj polovica starejših odgovorila, da ravno še shajajo, nekaj manj kot desetina, da se s sedanjimi prihodki s težavo preživljajo, skoraj 5 % pa, da se izjemno težko preživljajo.

Ne glede na bivalne in ekonomske razmere pa so starejši v Sloveniji zelo navezani na svoje domače bivalno okolje. Skoraj dve tretjini jih je navedlo, da v obstoječem bivališču prebivajo več kot 30 let, kar 85 % pa jih še ni nikdar razmišljalo o selitvi.

V anketi smo starejše vprašali tudi, katere oblike bivanja bi bile zanje sprejemljive, če bi se znašli v situaciji, ko ne bi več mogli skrbeti sami zase niti s pomočjo sorodnikov in bi se morali preseliti. Ocenjevati so morali na lestvici od 1 do 5 (pri čemer je 1 pomenilo, da določena oblika bivanja za starejše sploh ni sprejemljiva, 5, da je zanje zelo sprejemljiva, 3 pa nekje vmes – niti sprejemljiva niti nesprejemljiva). Rezultati so pokazali (glej Filipovič Hrast idr., 2016), da bi bila za več kot dve tretjini vprašanih najsprejemljivejša oblika bivanja dom za starejše, enak delež pa meni tudi, da bi si želeli v takem primeru bivati v obstoječem bivališču s podporo/oskrbo na domu. Starejši so (zato) tudi pripravljene svoje prihranke nameniti za prilagoditev svojega bivališča, da bi to (še bolj) ustrezalo bivalnim potrebam v starosti. Skoraj 60 % jih je na to vprašanje odgovorilo pritrdilno oziroma z »da, vendar nimam prihrankov«. Med znanimi oblikami bivanja bi bila za skoraj polovico starejših sprejemljiva še bivanje v oskrbovanem stanovanju, za nekaj več kot 46 % pa tudi bivanje v obstoječem bivališču z obiskovanjem dnevnega centra. Manj znane oblike bivanja bi bile za starejše v Sloveniji manj sprejemljive, vendar pa je vsako od predstavljenih oblik bivanja z oceno 4 ali 5 ocenilo vsaj 7 % starejših – takšen je bil namreč med vprašanimi odstotek sprejemljivosti za bivanje v oskrbniški družini.

Najsprejemljivejše bi bilo za starejše bivanje v večgeneracijski stanovanjski stavbi. Z najvišjima ocenama je to obliko bivanja ocenila skoraj ena tretjina vprašanih, če pa upoštevamo še tiste, ki so tej obliki bivanja dodelili oceno 3, sodi v to skupino skoraj polovica anketiranih. Podoben delež starejših je ocenil tudi bivanje v gospodinjstvih skupnostih, sobivanje bi bilo sprejemljivo za skoraj četrtno vprašanih (oziroma za skoraj štiri desetine, če upoštevamo še oceno 3). Bivanje z drugo družino ali posameznikom je bilo sprejemljivo za dobro desetino vprašanih oziroma za skoraj četrtno, če vključimo še tiste s srednjo oceno.

Do izbranih bivalnih rešitev, ki omogočajo pridobitev dodatnih prihodkov iz lastništva nepremičnine, so starejši izrazili veliko manj zaupanja. Še najsprejemljivejša bi jim bila prodaja stanovanja/hiše in nakup manjšega stanovanja – z ocenama 4 in 5 je namreč to obliko ocenilo skoraj 12 % vprašanih oziroma še z oceno 3 skoraj dve desetini. Oddaja dela stanovanja/hiše najemniku oziroma najemnikom ali prodaja stanovanja/hiše in najem neprofitnega stanovanja bi bila sprejemljiva za skoraj 6 % vprašanih (dodatni 4 % vprašanih so ti dve obliki bivalne rešitve ocenili z oceno 3). Prodaja stanovanja/hiše v zameno za njeno doživljenjsko uporabo in izplačilo doživljenjske rente ali pa prodaja z odloženim prenosom lastninske pravice bi bila sprejemljiva za nekoliko manj kot 4 % vprašanih (8 % s tistimi z oceno 3), najmanj (1,5 %) pa bi se jih odločilo za najem posojila v zameno za hipoteko na stanovanje/hišo oziroma 3 %, če upoštevamo še tiste, ki so to obliko ocenili z niti sprejemljivo niti nesprejemljivo.

Kljub nizkim odstotkom, ki so jih vprašani dodelili naštetim rešitvam stanovanjskega problema, pa je treba poudariti, da se je vsaka od predstavljenih oblik zdela zanimiva vsaj nekaj odstotkom vprašanih. To dokazuje, da je treba v Sloveniji spodbujati razvoj raznovrstnih oblik stanovanjske oskrbe za starejše. Tako bi se lahko starejši med različnimi oblikami odločili za tiste, ki najbolj ustrezajo njihovim potrebam, navadam in željam.

Glede na visok delež starejših lastnikov bivališč in navezanost na domače bivalno okolje bi se bilo treba lotiti obnove in prilagajanja obstoječega stanovanjskega fonda, pri čemer bi morala biti obnova subvencionirana (enako kot energetska obnova stavb). To je namreč dolgoročno vzdržnejše za državo v primerjavi s spodbujanjem razvoja institucionalnih oblik bivanja, obenem pa tudi skladno z željami starejših ljudi.

Pri načrtovanju novih objektov (tako za celotno populacijo kot tudi za starejše) je treba nujno začeti upoštevati načelo načrtovanja/oblikovanja za vse (ang. *planning/design for all*) oziroma vsevključujočega načrtovanja in začeti graditi t. i. vseživljenjske domove (ang. *lifetime homes*), da bo sčasoma pretežni del stanovanj in širšega življenjskega prostora prilagojen za vse skupine uporabnikov, še zlasti za vse večji delež starejših v družbi.

Predvsem pa menimo, da je potrebno ustrezno in učinkovito informiranje o potrebnih pripravi na starost. Ustvariti in financirati je treba mrežo informacijskih točk (svetovalnic), in sicer na lokalni ravni, ki bi skrbele za ustrezno in učinkovito obveščanje in informiranje starejših o aktualnih stanovanjskih in bivalnih možnostih, kreditih, subvencijah, prilagoditvah stanovanj, pomenu IKT za bivanje starejših itd. S tem bi vsem in vsakomur zagotovili dostop do vseh potrebnih in razumljivih informacij o bivanju starejših.

4.3 MODEL ZA KAKOVOSTNO STARANJE V DOMAČEM BIVALNEM OKOLJU

V Evropski uniji in drugod po svetu vse bolj prevladuje spoznanje, da opisanih težav, povezanih s staranjem prebivalstva, ne bo mogoče reševati le z do sedaj

uporabljanimi modeli, ampak bo treba razviti nove rešitve in vpeljati nove oblike oskrbe in storitev, ki bodo učinkovitejše in finančno manj potratne.

Eden od odzivov družbe na predstavljene probleme je zamisel, da bi moralo biti starejšim ljudem zagotovljeno, da bi čim dlje ostali v domačem okolju, v katerem bi bili sposobni živeti čim samostojneje in čim bolj kakovostno. Staranje v domačem okolju (ang. *ageing at home* oziroma *ageing in place*) je koncept, ki je v zadnjih letih glavna tema številnih raziskovalnih programov ter strateških in akcijskih načrtov v številnih državah po svetu, tudi v Evropski uniji, koncept pa podpira in promovira tudi Svetovna zdravstvena organizacija. Cilji so znižati naraščajoče stroške za stanovanjsko oskrbo starejših in izvajanje storitev ter tako zmanjšati pritisk na državna sredstva za zadovoljevanje različnih potreb starajočega se prebivalstva, hkrati pa zagotoviti čim bolj kakovostno staranje (Kerbler in Filipovič Hrast, 2017).

Zamisel ima široko podporo v družbi, saj je skladna z željami in s potrebami starejših ljudi, kar so pokazale tudi naše (v tem članku predstavljene) raziskave. Večina starejših namreč želi ostati v svojem domu, v istem, znanem bivalnem in socialnem okolju, poleg tega pa želijo, kolikor je mogoče, dolgo ohraniti svojo neodvisnost in samostojnost. Bivanje v lastnem domu ima tudi številne pozitivne učinke, zlasti na dobro počutje in psihofizično kondicijo starejših ljudi, kar lahko časovno odloži prehod starejših v institucionalno obliko bivanja. Starejši ljudje namreč institucionalizacijo zelo pogosto doživljajo kot zelo travmatično izkušnjo in imajo do nje večinoma odklonilen odnos.

Koncept staranja v domačem bivalnem okolju je še posebej zanimiv za področje stanovanj in načrtovanja prostora, saj je preživljanje kakovostne starosti v domačem bivalnem okolju mogoče uresničiti: (a) s prilagajanjem grajenega bivalnega okolja in (b) z zagotavljanjem dostopnih podpornih storitev v skupnosti, ki omogočajo samostojno življenje. Zaradi tega želimo v tem raziskovalnem projektu preučiti različne vidike staranja v domačem bivalnem okolju, predvsem kakšne potrebe in želje imajo glede tega starejši, s katerimi ovirami ali pomanjkljivostmi se soočajo in kako se pri tem med seboj razlikujejo po posameznih okoljih (regionalnih/lokalnih, urbanih/podeželskih). Glavna cilja raziskave, ki se bo zaključila leta 2020, sta zato ugotoviti, kakšni so optimalni pogoji za kakovostno staranje v domačem bivalnem okolju in kakšne podporne storitve so ob tem potrebne, da bi starejši čim dlje ostali polnovredni člani družbe in da bi bili aktivno vključeni v družbeno življenje, hkrati pa bi bil sistem finančno vzdržan za državo (<http://qaps.uirs.si>).

Da bi ugotovili, katere so potrebe in želje starejših glede staranja v domačem bivalnem okolju ter katere so ovire/pomanjkljivosti, s katerimi se starejši glede tega dejansko soočajo (grajene ovire v stanovanju, na primer preozki prehodi in previsoki pragovi, in grajene ovire v širšem bivalnem okolju, na primer večnadstropne stavbe brez dvigal, ter oddaljenost podpornih storitev), bo izvedena telefonska anketa med starejšo populacijo v Sloveniji. Sledila bo izvedba poizvedne (fokusne) skupine med starejšimi ljudmi z namenom podrobne preučitve specifičnih (izpostavljenih/perečih) vidikov staranja v domačem bivalnem okolju v Sloveniji; posebna pozornost bo

namenjena razlikam med posameznimi regijami in posameznimi lokalnimi okolji ter med urbanim in podeželskim prostorom znotraj teh okolij. Poizvedne skupine bodo oblikovane tako, da bodo posamezne skupine predstavljale homogene enote (posamezniki iz istega okolja), izvajale se bodo v različnih okoljih in omogočale bodo podrobnejšo primerjavo regionalnih in lokalnih razlik ter razlik med urbanim in podeželskim okoljem.

Na podlagi vseh pridobljenih in analiziranih podatkov želimo za slovenski družbeni prostor razviti model za kakovostno staranje v domačem bivalnem okolju (vključujoč grajeno bivalno okolje in podporne storitve), ki bi omogočal starejšim, da se starajo dostojno in so ob tem aktivno vključeni v družbeno življenje ter ohranjajo avtonomnost, obenem pa bi upošteval tudi prostorske in družbenoekonomske značilnosti in posebnosti posameznih okolij (regionalnih/lokalnih, urbanih/ruralnih) ter razlike glede želja in potreb starejših, ki v teh okoljih bivajo; ključni vodili bosta torej upoštevanje heterogenosti starejše populacije in potreba po prilagoditvah posameznim okoljskim posebnostim/značilnostim, sociodemografskim skupinam in kulturnovrednostnim vzorcem.

Ob koncu raziskave bosta kritična analiza modela in kritična diskusija o novih spoznanjih v povezavi z aktualnimi družbenimi razmerami v Sloveniji omogočili pripravo smernic in priporočil za vzpostavitev optimalnih pogojev bivanja v domačem bivalnem okolju (priporočila za odpravo grajenih ovir in za vzpostavitev dostopnih podpornih storitev) ter smernic in priporočil za lažjo vzpostavitev dostopnih podpornih storitev in različnih mehanizmov (na primer mehanizem za nepovratna sredstva za prilagajanje/adaptacije stanovanj za bivanje starejših, mehanizmi za odpravljanje grajenih ovir v že obstoječih objektih in širšem bivalnem okolju ipd.), ki bi starejšim v različnih okoljih zagotavljale varno, dostojno in kakovostno staranje v domačem bivalnem okolju.

5 SKLEP

Štiri desetletja raziskovalnega dela na Urbanističnem inštitutu RS na področju bivanja starejših ljudi in prilagajanja grajenega okolja za funkcionalno ovirane so bila izjemno plodna. Inštitut je danes eden od vodilnih raziskovalnih institucij v Sloveniji na tem področju. Svoja znanja in izkušnje širi tudi na bodoče strokovnjake, ki se bodo pri svojem poklicnem delu ukvarjali z načrtovanjem stanovanj in prostora. Katedra za management infrastrukture in nepremičnin pri Evropski pravni fakulteti je v svoj študijski program vključila predmet *Alternativne oblike bivanja za starejše ljudi*, katerega nosilec je dr. Boštjan Kerbler, v študijskih letih 2016/17 in 2017/18 pa je dr. Boštjan Kerbler o isti tematiki predaval tudi na Katedri za krajinsko arhitekturo na Univerzi v Zagrebu. Veseli smo, da so naše dolgoletne izkušnje, znanje in delo cenjeni tako v slovenskem kot v širšem mednarodnem prostoru, še bolj pa, da so (in bodo) naša spoznanja uresničena in udejanjena v vsakodnevnom življenju in da lahko služijo ljudem.

LITERATURA IN VIRI

- Erjavec Andrej, Vovk Marija, Jakoš Aleksander, Černič Mali Barbara, Dimitrovska Andrews Kaliopa in Andrews Richard (1994). *Stanovanjska oskrba za potrebe starejših prebivalcev mesta Ljubljane*. Ljubljana: Urbanistični inštitut Republike Slovenije.
- Filipovič Hrast Maša, Sendi Richard, Sirk Katarina in Kerbler Boštjan (2016). Moving house in old age and acceptability of different housing options. V: Abramsson, M. (ur.): *Governance, territory and housing: housing executive*. Belfast: European Network for Housing Research, str. 253–286.
- Garces Jorge, Sendi Richard, Černič Mali Barbara, Kerbler Boštjan in Kobal Tomc Barbara (2007). *Free movements and equal opportunities for all (LivingAll)*. Contract no. 44359, *Compilation and classification of the national policies and action plans in Europe (LivingAll national initiatives report)*. Valencia: Polibienestar.
- Goršič Nina, Tominc Biba, Kerbler Boštjan, Nikšič Matej, Mladenovič Luka in Gantar Damjana (2014). *Dostopnost starega mestnega jedra Kranja za vse skupine ljudi z oviranostmi: projekt CLEAR: pilotna študija št. 8*. Ljubljana: Urbanistični inštitut Republike Slovenije.
- [Http://qaps.uirs.si](http://qaps.uirs.si) (sneto: 17. 11. 2017)
- Kerbler Boštjan (2012). Staranje doma s pomočjo informacijsko-komunikacijskih tehnologij. *Acta Geographica Slovenica*, 52(1), str. 165–188.
- Kerbler Boštjan (2013). Stališča starejših do oskrbe na domu na daljavo. *Dela*, 39, str. 87–106.
- Kerbler Boštjan in Filipovič Hrast Maša (2017). *Oskrba in pomoč za starejše na domu*. Ljubljana: Zveza društev upokojencev Slovenije.
- KLEMENČIČ-ZLODRE, Bojana, VOVK, Marija, GULIČ, Andrej, BLEJEC, Meta, MOLEK, Lenka, ZAKRAJŠEK, Franc (1982). *Planiranje stanovanj za značilne skupine prebivalcev, Bivalne oblike značilnih skupin prebivalcev : enoletni program 1982 : gradivo, Funkcionalno ovirani ljudje, Družbena pomoč pri reševanju stanovanjske problematike značilnih skupin prebivalstva, Stanovanjske potrebe značilnih skupin prebivalcev - delavci iz drugih republik, Prenova starejših območij mest in naselij v luči planiranja stanovanj za značilne skupine prebivalcev, Model za razporeditev dijaških domov, (Stanovanjsko gospodarstvo)*. Ljubljana: Urbanistični inštitut Republike Slovenije.
- Ledinek Nevenka, Prem Marko in Vovk Marija (1995). *Poročilo o delu v letih 1993 in 1994. Zv. 3/1.1, Družbene dejavnosti (Urbanistični kriteriji, normativi in standardi za prostorsko planiranje in urbanistično načrtovanje v Republiki Sloveniji)*. Ljubljana: Urbanistični inštitut Republike Slovenije.
- Neuman Zdravko in Vovk Marija (1975). *Premagovanje arhitektonskih ovir za telesno prizadete osebe*. Ljubljana: Zavod SRS Slovenije za rehabilitacijo invalidov.
- Sendi Richard, Černič Mali Barbara, Jakoš Aleksander in Filipovič Maša (2002). *Stanovanjske potrebe upokojencev in drugih starejših oseb*. Ljubljana: Urbani izziv – publikacije.
- Sendi Richard, Černič Mali Barbara, Kerbler Boštjan, Tominc Biba, Mujkić Sabina, Kobal Tomc Barbara, Smolej Jež Simona in Nagode Mateja (2008). *Ukrepi za uresničevanje pravic invalidov do dostopa brez ovir: končno poročilo*. Ljubljana: Urbanistični inštitut Republike Slovenije.
- Sendi Richard in Kobal Tomc Barbara (ur.) (2010). *(Ne)dostopna Slovenija. Grajene in komunikacijske ovire, s katerimi se srečujejo invalidi*. Ljubljana: Urbani izziv – publikacije.
- Sendi Richard, Bizjak Igor, Kerbler Boštjan, Tominc Biba, Goršič Nina, Nikšič Matej, Mujkić Sabina, Kobal Barbara, Boljka Urban, Nagode Mateja, Smolej Jež Simona, Kovač Nadja, Marčič Renata in Narat Tamara (2011). *Ukrepi za uresničevanje pravic invalidov do dostopa brez ovir: inventarizacija obstoječih ovir v grajenem okolju in v objektih v javni rabi po Sloveniji: končno poročilo*. Ljubljana: Urbanistični inštitut Republike Slovenije.
- Sendi Richard, Bizjak Igor, Goršič Nina, Kerbler Boštjan, Mujkić Sabina, Nikšič Matej in Tominc Biba (2012). Spletni vodnik za invalide in tehnično orodje za ocenjevanje dostopnosti objektov v javni rabi. *Urbani izziv, posebna izdaja*, str. 98–115.
- Sendi Richard, Bizjak Igor, Goršič Nina (avtor, fotograf), Kerbler Boštjan Kefo, Mujkić Sabina (avtor, fotograf) in Tominc Biba (avtor, fotograf) (2015). *Priročnik o dostopnosti objektov v javni rabi*. Ljubljana: Ljubljana: Urbani izziv – publikacije.
- Šuklje Erjavec Ina in Vovk Marija (1998). *Starejši občani v prostoru : priporočila za krajinsko urbanistično načrtovanje : izhodišča*. Ljubljana: Urbanistični inštitut Republike Slovenije.
- Tominc Biba, Goršič Nina in Kerbler Boštjan (2014). *Analiza fizične in komunikacijske dostopnosti:*

- razširimo obzorja kulturnega - invalidi in pripadniki tujih narodov: spodbujevalci razvoja kulture: končno poročilo. Ljubljana: Urbanistični inštitut Republike Slovenije: Beletrina.
- Vovk Marija (1982a). *Vključevanje funkcionalno oviranih ljudi v življenjsko okolje*. Ljubljana: Urbanistični inštitut SR Slovenije.
- Vovk Marija (1982b). *Slovenski domovi za stare ljudi: vključevanje funkcionalno oviranih ljudi v stanovanjsko okolje*. Ljubljana: Urbanistični inštitut SR Slovenije.
- Vovk Marija (1984). *Vključevanje funkcionalno oviranih ljudi v urbano okolje*. [4. del], (*Vključevanje funkcionalno oviranih ljudi v življenjsko okolje*). Ljubljana: Urbanistični inštitut Republike Slovenije.
- Vovk Marija (1987). *Zdravstveni dom Ljubljana z vidika dostopnosti in uporabnosti funkcionalno oviranih ljudi*. Ljubljana: Urbanistični inštitut Republike Slovenije.
- Vovk Marija (1989). *Priročnik za načrtovanje in prilagajanje grajenega okolja v korist funkcionalno oviranih ljudi*. Ljubljana: Urbanistični inštitut SR Slovenije.
- Vovk Marija (1989a). Načrtovanje za značilne skupine prebivalstva. *Urbani izziv*, 1989, št. 10, str. 33–35.
- Vovk Marija (1990). Načrtovanje za značilne skupine prebivalstva. *Urbani izziv*, 1990, št. 11, str. 52–54.
- Vovk Marija (1990a). Stanovanja za stare ljudi. *Urbani izziv*, 1990, št. 12/13, str. 73–74.
- Vovk Marija (1991). *Prilagajanje dostopnosti in uporabnosti grajenega okolja v Ljubljani v korist funkcionalno oviranih ljudi: 1. del, poglavje B*. Ljubljana: Urbanistični inštitut Republike Slovenije.
- Vovk Marija (2000). *Načrtovanje in prilagajanje grajenega okolja v korist funkcionalno oviranim ljudem. Priročnik*. Ljubljana: Urbani izziv – publikacije.
- Vovk Marija, Leskovic Bogdan, Accetto Bojan, Jakoš Aleksander in Gosar Lojze (1983). *Vključevanje funkcionalno oviranih ljudi v [življenjsko okolje]: 3. del: stanovanjska problematika starih ljudi*. Ljubljana: Urbanistični inštitut Republike Slovenije.
- Vovk Marija, Accetto Bojan, Gosar Lojze in Jakoš Aleksander (1979). *Slovenski domovi za stare ljudi*. Ljubljana: Urbanistični inštitut SR Slovenije.
- Vovk Marija, Vehovar Franc (ur.) (1980–1981). *Slovenski domovi za stare ljudi*. Ljubljana: Urbanistični inštitut SR Slovenije.
- Vovk Marija, Blejec Meta, Gosar Lojze, Klajnšček Ciril, Leskovic Bogdan, Mlakar Vinko, Moškon Dušan, Neuman Zdravko, Pirnat Rajko, Planinc Matjaž, Šturm Lovro, Turk Rajko, Zadnikar Tonja in Zajec-Koštomaj Zlatka (1981). *Vključevanje funkcionalno oviranih ljudi v življenjsko okolje*. Ljubljana: Urbanistični inštitut SR Slovenije.
- Vovk Marija in Vehovar Franc (1981). *Slovenski domovi za stare ljudi. Del 2, Ekonomski vidik*. Ljubljana: Urbanistični inštitut SR Slovenije.
- Vovk Marija in Dalla Valle Saša (1983). *Slovenski domovi za stare ljudi*. Ljubljana: Urbanistični inštitut Republike Slovenije.
- Vovk Marija, Žnidaršič Mojca, Pečak Fedor in Pirkovič Jelka (1990). *Dostopnost in uporabnost grajenega okolja za funkcionalno ovirane ljudi v Kranju*. Ljubljana: Urbanistični inštitut Republike Slovenije.

Kontaktne informacije:

dr. Boštjan Kerbler

Urbanistični inštitut Republike Slovenije

e-pošta: bostjan.kerbler@uirs.si

mag. Barbara Černič Mali

Urbanistični inštitut Republike Slovenije

e-pošta: barbara.cernic-mali@uirs.si